

(вероятно Йосиф Брадати) така гневно говори за мислите: „О, горе вам, капоносни, на тия наши времена. Тъкмо раси и капи и иноческо одяние имаемо, а житие иноческо ни мало не имаемо. — О, безумни диви иноци, како не помисляете ваша погибел? . . . Где непокорство? — У иноци. Где богатство? — У иноци. . . “ (вж. книгата „Из старата българска, руска и сръбска литература“, стр. 116). Подобни елементи срещаме и у Йосиф Хилендарец.

Публицистиката като нов литературен жанр най-добре е представена в белешките „История славяноболгарская“ на Паисий Хилендарски, но нея срещаме и в други творби на нашата литература от туй време, особено у Йосиф Брадати и Йосиф Хилендарец. Нещо съвсем ново за българската литература е появата на стихотворения (макар и преходни) с военна и любовна тематика.

★

Делото на многобройни известни и неизвестни по име книжовници през XVIII в., особено през втората половина на века, неусетно внася нови елементи в съдържанието на българската литература, чертае линии на нейното развитие, изважда я от традициите на Средновековието, насочва я към по-пълно свързване с живота на народа. Наистина преходът е бавен и постепенен, но тук по-важен е самият процес на обновяването, което при по-нататъшните обществено-политически промени става все по-силно в разволя на новата българска литература.

По-задълбочените издирвания, разбира се, може да изнесат нови подробности и тенденции в развитието на нашата литература през XVIII в., измежду които особено ценно ще бъде съпоставянето ѝ със съвременните ней славянски литератури. Паисий най-добре долавя и изразява тенденцията на новото в живота. С патоса на своята „История славяноболгарская“, обусловен от безгранична любов към народа и дълбоко страдание, той вдъхновява съвременници и потомци на борба за запазване на народността, за по-добър живот, нигата на Паисий е първото произведение на нашата литература, което в най-силна степен не само се свързва с живота, не само отразява неговите нужди, но и чертае програма на бъдещето. В това е силата на неговата малка, непретенциозно написана, но велика по въздействие „История славяноболгарская“.

Направените в тази статия наблюдения имат за цел преди всичко да изтъкнат необходимостта от нови издирвания. Само тогава ние ще добием по-реална представа за нашата литература през втората половина на XVIII в., за новото в нея, за ролята на литературата в живота на народа.

☆

ИВАН ДИВИЗИЕВ

ПАК ЗА РОДНОТО МЯСТО НА ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ

Във връзка с чествуване 200-годишнината на „История Славяноболгарская“ в печата отново се повдигна въпрос за родното място на нейния автор. Пръв постави началото Сл. Ангелов със статията си „Въпросът е все още открит“ (в „Отечествен фронт“, бр. 5397 от т. г.). За да докаже, че Паисий не е от Банско, той се основава най-вече на „несменяемостта“ на игумените на манастирите. На друго място доказвам подробно¹, че тази теза е невярна, следователно и направените от нея изводи са неправилни. Тук се задоволявам само със следното: Славчо Ангелов не е прав, тъй

¹ Вж. „За родното място на Паисий Хилендарски“, в „Септемврийско знаме“ — гр. Пазарджик от 21 юли т. г.

като игумените, като изборни длъжности (а не титли) са могли да бъдат сменявани или понижавани. Такъв е например случаят с Неофит Рилски в Рилския манастир¹.

Че Лаврентий е бил сменен, в това ни убеждава и самата Хилендарска кондика, разгледана в един по-дълъг период от време. В нея от 1750 г. до 1759 година е отбелязано, че той дванадесет пъти е идвал в манастира да предаде събраните от него дарения, като във всички бележки е наречен „духовник“. Но през следващия тригодишен период (1760—1762 г.) името в кондиката не се споменава. Защо? Тук отговорът може да бъде само един — защото през това време е бил игумен и е престанал да бъде таксидиот. Това се потвърждава както от думите на Паисий, че е писал историята през 1762 година (последната от периода 1760—1762 г.) „при игумена Лаврентий“, така и от бележките за дарителската му дейност, които почват отново от 1763 година нататък и в които той е наречен вече „проигумен“, т. е. бивш, предишен или лаиски игумен², каквото е станало неговото действително служебно положение след „понижаването“ му. Фактът пък, че Лаврентий продължавал предишната си полезна събирателска работа за манастира, показва, че сменяването е станало или по негово собствено желание, или под налягането на поробителя, за което има някои сигнали, но не и поради някакво вътрешно недоволство против него.

От този анализ на кондиката се налага изводът, че Лаврентий от нея и Лаврентий, за когото говори самият Паисий в послесловието на своята история, е едно и също лице и че това лице е братът на историка. По този начин падат аргументите на Славчо Ангелов и остава в сила досегашното твърдение, че град Банско е родно място на Паисий. Но, като имам предвид, че за някои хора този въпрос някак си „е все още открит“ — от една страна, от друга, че въпросът за родното място на атонския монах има голямо значение за нашия народ и от трета, за да допринесе за изясняване на истината, чувствам се задължен отново да се върна към него.

Другарят Боню Ст. Ангелов в кн. 2 на списание „Литературна мисъл“ (1962 г.) е написал статия под заглавие „Към въпроса за родното място на Паисий“. В нея той, като прави обстоен преглед на всичко писано по този въпрос от 50 години насам, изказва сериозни съмнения и в края на краищата по същество отрича достоверността на банската теза, застъпвана така горещо от авторитетния учен и най-добър познавач на българските старини в Македония — проф. Йордан Иванов.

Преди всичко Б. Ангелов, спирайки се на отделни бележки в Хилендарската кондика, допуска, че отбелязаните там имена Лаврентий и Паисий не се отнасят до едни и същи лица, че през периода, за който се отнасят бележките, е имало повече монаси, носещи името Лаврентий и повече — с това на Паисий. Предполагането си той аргументира най-напред с различните назовавания на Лаврентий. Но ако човек се вгледа по внимателно в тези назовавания, ще види, че те не си противоречат, не се изключват едно друго, а се допълват. Следователно от тях по никакъв начин не може да се дойде дори до предположение за няколко или „най-малко за двама Лаврентиевци“. Така в деветте бележки за водени поклонници през годините 1750—1759 Лаврентий е наречен „духовник ирмонах“ или „духовник“. В това няма нищо чудно. При първите случаи — четири на брой — имаме едно по-пълно определение на титлата му, в смисъл, че Лаврентий е бил не само „духовник“, но и „ирмонах“, а във вторите — записвачът се е задоволил да го назове „духовник“, като по-широко понятие, което обхваща и „ирмонах“. В бележките пък след игуменството му, от 1763 година нататък, са посочени и назоваванията „кир проигумен Лаврентий“, „духовник кир проигумен Лаврентий“, „кир проигумен Лаврентие хилендарски“ и „кир духовник Лаврентие проигумен хилендарски“. Явно е, че и тези назовавания не дават основание да се допуска за повече Лаврентиевци, защото и между тях няма

¹ Неофит Рилски е бил четири години игумен. След това доброволно си е подал оставката и е станал проигумен. Вж. „Неофит Рилски“, издание на МНП, стр. 3.

² Латинското „про“ значи — предишен, бивш, за.

противоречие и затова спокойно могат да се дадат на едно и също лице, каквото нещо е направил записвачът (или записвачите).

Предположението, че са били „най-малко двама Лаврентиевци“ в Хилендар през периода 1750—65 година Б. Ст. Ангелов иска да подсили и с факта, че в бележката в кондиката от 30 октомври 1750 г. е казано за доведени от Лаврентий гости от Ловеч, а в тази от 10 декември същата година — от Котел. За тези два случая Ангелов се пита — „възможно ли е едно и също лице, при онези превозни средства и при неспокойните дни на робството, да потегли от Хилендар, да дойде в Котел, да вербува поклонници и да се завърне отново в Хилендар в продължение на четиридесет дни, без всякаква почивка, след предишното му завръщане от Ловеч?“ Поставяйки така въпроса, той очаква от всички ни да отговорим, че не е възможно, и да приемем като него, че тук се говори за две различни лица, които носели едно и също име Лаврентий, имали еднакво звание „духовник“ и изпълнявали една и съща служба — водели поклонници с подаръци за манастира. Но работата е там, че такива отговори не се налагат. Тъкмо обратното — напълно е било възможно, даже и при онези трудни условия да се вземе посоченият маршрут, защото 40 дни не са малко, пък и през време на далечни разстояния обикновено хората са пътували с коне и особено с мулета като по-издръжливи и по-икономични в храната. Поклонниците са били състоятелни или по-състоятелни, затова сигурно и в случаите, за които се говори, те не ще да са пътували пеш. При това положение една почивка от два, три или четири дни за Лаврентий е достатъчна. Разбира се, тук трябва да посочим и голямото усърдие, което Лаврентий е проявявал в полза на манастира. Личи, че за него той не е жалел силите си и е бил готов всякога, дори и при тежки условия да му служи. Това му усърдие сигурно правилно е оценено от манастирските „братя“, затова наред с някои други положителни негови качества, е станало причина да бъде избран по-късно за игумен. Колкото се отнася до „вербуването“ на поклонници, за което Ангелов иска да каже, че е било необходимо по-продължително време, ще възразим, че такова „вербуване“ може да не е имало. Таксидиотите не са вербували войници, та да е било нужно да ги увещават, да ги примамват с богата плячка, да водят пазарлъци за възнаграждението им и пр. Поклонниците са били верующи хора и, както казахме, — по-състоятелни. Те са чувствували „нужда“ да отидат в Света гора, която на времето се смятала за „малък хаджилък“, и да станат един вид „хаджики“. На тяхната съвест сигурно са тежали доста грехове, които там щели да бъдат „опро-стени“. Освен това и чорбаджилъкът им ставал по-тежък, по-внушителен. По тези причини поклонниците не само че не е било необходимо да бъдат „вербувани“, а напротив — в много случаи те сами ще да са очаквали духовното манастирско лице, таксидиотът, да ги отведе. Така че за някакво особено губене на време при тази процедура не може да се говори.

Против същото предположение (че са били повече от един Лаврентий) говорят и самите бележки, които има предвид Ангелов. За посочената 1750 година те са не две, а три и почват с думите

Първата — от 3 април — „Какото е дошел от Видин духовник Лаврентие ирмонаха. . .“

Втората — от 30 окт. — „Какото п а к е привел духовник Лаврентие ирмонаха поклонници от Ловеч. . .“

И третата — от 10. XX. — „И п а к и прииде со госте духовник Лаврентиата (sic) от града Котел. . .“¹

Подчертаните думи „пак“ и „и паки“ показват по категоричен начин, че и в трите бележки става дума за едно и също лице и по-точно — за един и същ Лаврентий. Тогава справедливо е да запитаме — от къде се взеха „най-малко двамата Лаврентиевци“?

По-нататък Боно Ст. Ангелов, като се основава на бележката от 8 октомври 1756 г., че кир хаджи Вълчо дошел в манастира заедно с „брата си духовника Лаврентий“,

¹ Вж. История славяноболгарская, издание на БАН, 1961 г., стр. 197.

пише: „... за Паисий ни веднаж не е посочена неговата родова връзка нито с Лаврентий, игумен на Хилендар, нито с хаджи Вълчо, виден и високо почитан ктитор на манастира (кир хаджи Вълчо). Такава връзка, както вече казах, е дадена за братята Лаврентий и хаджи Вълчо, от Банско. Да се приема, че това е някакъв случаен пропуск, е малко вероятно, дори недопустимо. Възможно ли е при толкова често отбелязване на имената на Лаврентий, хаджи Вълчо и Паисий нито веднъж да не е било подходящо да се каже, че Паисий (монах, ирмснах, гроигумен) е брат на Лаврентий или хаджи Вълчо? Защо такова родство се сочи между хаджи Вълчо и Лаврентий, а се премълчава спрямо Паисий?“ Цитирахме по-надълго тези съмнения, за да се види по-добре аргументацията, от която може да се направи изводът, че братята Лаврентий и хаджи Вълчо от Хилендарската кондика нямат родствени връзки с Паисий от същата кондика и най-важното, не са му братя. Ако това се приеме за вярно, в такъв случай историкът Паисий не се е родил в Банско. На др. Ангелов обаче (като се оставят на страна някои недоказани сигнали, че Паисий е трябвало да се прикрива от властите) могат да се направят основателни възражения, като се дадат твърде приемливи обяснения на съмненията му.

Известно е, че кондиките са били преди всичко летописи на даренията за манастирите. Основното е било — в тях да се отбележи кой, кога, от къде и какви дарения е направил и кой е довел дарителите, а не да се посочва кой от споменаваните лица на кого е бил роднина. При това положение няма защо да се чудим, че в Хилендарската кондика нищо не е отбелязано за роднинските връзки на Паисий с Лаврентий и хаджи Вълчо. Такива (роднински) връзки въобще за никого друго не са посочени, освен за последните двама, което е случайно и е станало при специални условия. Хаджи Вълчо е бил действително „виден и високо почитан ктитор на манастира“. Той идва за пръв път в Хилендар на 8 октомври 1756 година с Лаврентий, един ревностен таксидиот и уважаван духовник. Записвачът просто не е могъл да не отбележи, че е „дошел със братя си духовника Лаврентие“, подробности, които преди това на никого или на голямото болшинство от „братята“ не е била известна. При втори или трети подобен случай или при други обстоятелства например, ако хаджи Вълчо живееше в манастира преди обещаването му да стане ктитор и на „братята“ е било известно, че е брат на Лаврентия, записвачът не би отбелязал тази подробност в кондиката. За Паисий не е посочено кога за пръв път е дошел в Хилендар. Не е посочено, защото с идването си не е извършил някакъв акт, който да заслужава да бъде вписан в кондиката. По-пъсно той не един път е водил поклонници, но това е вършил сам, не с Лаврентий. Пък и сигурно на всички е било вече известно, че е брат на последния, та не се е чувствувала нужда да се отбелязва една публична истина.

Др. Боню Ст. Ангелов се съмнява, че Паисий е от Банско и поради факта, какво в Хилендарската кондика е споменато само едно негово посещение на родното му място „и то, — както казва той, — много късно — чак в 1795 година, 11 май. Вместо това Паисий е на два пъти в София и много други места“. Това съмнение също е неоправдано, защото таксидиотите не са били задължени да водят поклонници най-често от родните си места. Паисий един път е „привел гости и епитропство от Банско“ и това е вписано в кондиката. Но от него съвсем не следва, че той не е правил и други посещения на родното си място — град Банско, посещения, които не са били свързани с никаква дарителска работа и затова не е имало защо да бъдат отбелязвани.

И така, ние смятаме, че в Хилендарската кондика се говори за един Лаврентий, чието служебно и йерархично положение се развива в такава линия: от 1750 до 1759 година той е бил таксидиот като духовник и ирмонах. От декември 1759 година до октомври 1763 година в продължение на три години и десет месеца е бил игумен на манастира и е престанал да бъде таксидиот, затова в кондиката, както отбелязахме по-горе, през това време няма нито една бележка, в която да се съобщава за неговата дарителска дейност. Че Лаврентий през този период действително е бил игумен, се потвърждава и от думите на Паисий в послесловието на неговата история, какво е „събрал“, исто-

рия от 1762 година в манастира Хилендар при игумена Лаврентий, негов „роден брат от една майка“. Потвърждава се и от Бележките в кондиката от 1763 г. нататък за водене на поклонници, в които той е наречен и „проигумен“, т. е. бивш игумен.

В Хилендарската кондика се говори и за един Паисий, като изключим преименуването много по-късно, през февруари 1794 година, Павел Граматик „от София, от златарската чаршия“, за когото, макар и да е наречен с ново име Паисий, е запазено и презимното му име (единствен случай!) Граматик, с явната цел да се отличава от единствения по това време в Хилендар, историкът Паисий. Този Паисий е братът на Лаврентий, който на 17 януари 1765 година е „обрекъл на света Богородица своята отцова кука во Банско за Хилендарски метох“, от което правилно проф. Йордан Иванов прави извода, че и той е от Банско,

За това нещо (че историкът Паисий е от Банско) се съобщава и в ръкописната тетрадка¹ на Стефан Георгиев Карчев от село Кресна, Благоевградски окръг, участник в Кресненското въстание през 1879 година и учителствувал дълги години както в родното си село преди въстанието, така и след това — на много места в свободна България. На стр. 92 в тази тетрадка Карски пише следното: „За възтържествуване самоотвержения идеализъм — борба за черковно възраждане от опеката на гръцкото духовенство, кресненското население, събрано в черковната широка клисарница, постройка в черковния двор, на югозападната страна, и решили да се намери учен човек, който да преведе с гръцки букви български думи: литургията, скетните и евангелието, за да може енорийският свещеник в Кресна Тома Милоков да чете и служи на български.

За такъв бил препоръчан от учителя и намерен в лицето на даскал Никола поп Филипов от град Банско, Разложко, внук на препрадедов потомък на отец Паисий (м. к. — Ив. Д.), който чрез неговия превод се е било установило и извършвало богослуженето на много желания български език от покойния поп Томан Николов Милоков, първият български свещеник в Кресна.“

Този документ представлява интерес от много страни, но тук във връзка с въпроса, който разглеждаме, ще отбележим само новото сведение, което ни се дава, макар и по косвен път, за родното място на Паисий Хилендарски. Даскал Никола поп Филипов е бил известен учител, книжовник и културен деятел. Той, както съгражданина си Неофит Рилски, е бил канен да учителствува на различни места и е учителствувал. В село Кресна обаче мисията му е имала друг характер, а именно — да преведе с гръцки букви на български най-необходимите за разбиране от населението богослужебни книги. Това той с успех извършва. Карски е ценел тези преводи „на многожелания български език“, уважавал е и преводача, затова не пропуска да отбележи за него подробността, че е от Банско, Разложко, и че е „внук на препрадедов потомък на отец Паисий“. Тази подробност е отбелязана между другото, защото авторът на записките не е имал за цел да се занимава с родословието или с родното място на Паисий, макар да личи, че това му е било добре познато или от самия Никола Филипов, или от кресненските селяни, сред които последният е живял и работил няколко години. Стефан Карски е странично лице. Той съобщава една истина от 50-те или 60-те години на миналия век. И ние нямаме сега основание да не му вярваме.

Както се вижда, и съмненията на Боню Ст. Ангелов не са в състояние да разколебаят така наричаната „банска теза“. В полза на нея говорят неопровержими писмени сведения, говорят при внимателен анализ самите бележки в Хилендарската кондика за периода 1750 — 1765 година, говорят най-сетне редицата писмени и устни предавания, изтъквани при различни случаи не един път. Паисий написа свята история с цел да помогне на своя български народ, да го предпази от чуждата асимилация, която го е заплашвала. Неговото име, неговото дело и спомените за него и днес **стоят** на стража в родния му Разложки край, затова не е необходимо да се правят с нищо **неоправдани** опити, за да му се намери ново „родно място“, след като то е установено!

¹ Тази тетрадка съдържа 412 страници и се намира в музея в град Сандански.